Zasnivanje psihijatrijske sociologije u Srbiji

Petar Opalić *Psihijatrijska sociologija*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2008.

Pred čitaocem se nalazi sadržaj knjige sintetičkog karaktera, nastale na osnovu autorovih naučno-istraživačkih radova, njegovog kliničkog i nastavnog iskustva i višejezične bibliografija od preko 400 jedinica. U tom smislu se samo sa dosta rezerve može prihvatiti autorovo viđenje vlastitog dela kao zbirke eseja; celina sadržaja knjige čvrsto je i prikladno strukturisana i opremljena svim potrebnim naučnim aparatom. Ona se može nazvati zbirkom eseja jedino ukoliko se dobar stil pisca uzme kao kriterijum za određivanje žanra teksta.

Knjiga je strukturisana kroz obiman uvod u kojem se problematizuju predmet i sadržaj psihijatrijske sociologije i kroz tri dela naslovljena sa "Teorijski problemi psihijatrijske sociologije", "Opšti problemi psihijatrijske sociologije" i "Empirijski problemi psihijatrijske sociologije".

Knjiga je u samoj stvari naučna sinteza nastala kroz kritičku reinterpretaciju skoro svih najvažnijih problema sociologije mentalnih poremećaja, posmatranih i naučno-istorijski i sistematski. Opalić u uvodnom delu daje pregled najznačajnijih sintetičkih radova na području psihijatrijske sociologije u svetu, slažući se sa piscima poput Kecmanovića, Clausena i Bastidea u njihovom stavu da se psihijatrijska sociologija sasvim jasno razlikuje od „sociologije duševnih bolesti". On zastupa šire shvatanje psihijatrijske sociologije, „podrazumevajući pod njim bavljenje i problemima koji se tiču teorijskih pristupa, i empirijskih pitanja iz graničnih oblasti sociologije mentalnih poremećaja". Njega „ne zanima prevashodno ili samo epidemiologija duševnih poremećaja i specifičnosti uticaja sociodemografskih činilaca na njihovu pojavu, nego analiza same društvene biti u nastanku pojedinih od njih (shizofrenije, neuroze, poremećaja ličnosti i sl.), kao i u fenomenologiji tj. kliničkoj slici i tretmanu svakog poremećaja zasebno." (str. 18) Prema Opalićevim rečima, psihijatrijsku sociologiju „interesuju teorijske pretpostavke i implikacije dinamičkog odnosa između psihičkih poremećaja i društva u različitm socijalnim, istorijskim i kulturnim prilikama. Naročito je zainteresovana za institucionalne i teorijske aspekte dijagnostikovanja, lečenja i rehabilitacije duševnih poremećaja u užem smislu reči".

Pisac obrazlaže da je „psihijatrijska sociologija ukorenjena u društvenom biću čoveka, tačnije u društvenoj suštini predmeta istraživanja". (ibid) Opalić, koji je ujedno i vrlo obavešten psihijatar, filozof i sociolog, zapaža da se savremenom psihijatrijskom sociologijom, onakvom kakva je razvijena posle Drugog svetskog rata, kao profesijom bave pretežno sociolozi.

U prvom delu knjige u kojem se razmatraju teorijski i empirijski problemi sociologije mentalnih poremećaja, autor u svojoj problemskoj razradi ove discipline naglašava da metapsihijatrijske rasprave ne mogu da zaobiđu temu o filozofskoj paradigmi koja uključuje ontološke, gnoseološke i teorijske obrasce. Opalić razlikuje pet ovakvih paradigmi u savremenoj psihijatriji: 1) materijalističko-determinističku (Krepelinova psihijatrija), 2) empiricističko-reaktivističku (bihejvior učenje), 3) komunikacionu ili dijalektičko-intersubjektivnu (sociološke teorije o poreklu psihičkog poremećaja), 4) hermeneutičko-personalnu (psihoanaliza, analitička psihologija), 5) hermeneutičko-transcendentalnu (egzistencijalistička i fenomenološka psihijatrija). Sledeći odeljak knjige posvećen je razmatranju pojma realnost i predstave o realnosti. S ovim u vezi pisac razmatra ceo niz stručnih psihijatrijskih problema vezanih za odnos terapeuta i pacijenta prema realnosti, da bi u narednom odeljku, koji je neposredno komplementaran prethodnom, razmatrao konstrukciju realnosti u psihoterapiji u postmodernističkom diskursu. Odmeren autorov stav vidljiv je iz njegovog zaključka da je postmoderna „relativizirala jedan od tri stuba (prva dva su sistem organizovane edukacije i potrebno iskustvo u lečenju) na kojima počiva psihoterapija, a to je teorijski sistem koji definiše prirodu psihičkog poremećaja i glavni metod lečenja, a ne samo interpretacije dešavanja u

terapijskom procesu“ (str. 39). S druge strane, Opalić ukazuje na realan rizik da postmodernistički prenaglašeni (de)konstruktivizam relativizuje i značaj dijagnostičkih procena pacijenata indikovanih za psihoterapiju, kao i specifičnu težinu prvog intervjua, značajnog za procenu tzv. podobnosti za psihoterapiju. Nezavisno od ovog specifičnog pristupa, pisac naglašava da upitanost i razumska skepsa koju neguje filozofija koristi psihijatrima u njihovom svakodnevnom radu, ne na poslednjem mestu i preko razvijanja „svesti o različitim kulturnim vrednostima kao odlučujućim faktorima u donošenju stručnih odluka psihijatara u njihovoj dnevnoj praksi“

Razmatrajući uže sociološke teorije objašnjenja duševnog poremećaja Opalić razlikuje šest njihovih glavnih oblika: 1) teoriju anomije, 2) teoriju uloga, 3) teoriju etiketiranja ili labeling teoriju, 4) model karijere psihički obolelog, 5) koncept etnometodologije (fenomenološki pristup) i 6) antipsihijatrijsko teorijsko objašnjenje duševnog poremećaja. U grupu socijalno-psiholoških teorija autor ubraja: 1) psihoanalitički pristup, 2) antropološko-egzistencijalističke teorije, 3) grupno-analitički pristup i 4) teoriju društvenog stresa (ili teoriju životnih događaja). Pri tom, u svom epistemološki razrađenom pristupu Opalić upozorava da mesto užih socioloških teorija ostaje trajno i nezaobilazno, ne samo u istorijskom pogledu nego i u sociologiji psihijatrijskog saznanja uopšte.

Drugi deo knjige koji, rečeno je već, obuhvata opšte probleme psihijatrijske sociologije, počinje razmatranjem sociogeneze duševnih poremećaja, uz opširno prikazivanje doprinosa tretiranju sociogeneze mentalnih poremećaja u nizu zemalja i naučnih tradicija. Autor se slaže s onim piscima koji smatraju da su sociološke koncepcije psihičkog poremećaja s jedne strane suviše uopštene, a s druge opet previše specifične. Naredni odeljak ovog dela knjige posvećen je sociologiji psihijatrijskog saznanja, kao delu sociologije saznanja koji istražuje uzajamne uticaje društva na psihijatrijsko saznanje kao i uticaj psihijatrijskog saznanja na neke društvene fenomene. Prema autorovom zapažanju, psihijatrijsko saznanje je u ovom pogledu na neki način odvajkada bilo poststrukturalističko. U narednom odeljku razmatraju se problemi psihijatrizacije, medikalizacije i njima srodni fenomeni, što odeljak o kojem je upravo reč čini neposredno komplementarnim sa sadržajem prethodno pomenutog. Ključni autorov stav jeste da su “psihijatrija u zajednici, i s njom u vezi forme ’tretmana’ kao što je zajednica stanovanja ili tzv. ustanove na pola puta, svojevrstan vid psihijatrizacije društva“ (str. 130). Dok je medikalizacija nekima dala povoda da Amerikance nazovu ’Prozak - nacijom’, zbog masovnog korištenja antidepresiva ’Prozaka’, društvo Srbije često se naziva ’Bensedin društvom’, zbog masovne i uglavnom nekontrolisane upotrebe sedativa čiji je fabrički naziv “Bensedin”. (str. 132) Autor sa medikalizacijom izričito povezuje interes farmaceutske industrije, „čiji su profiti u međuvremenu enormno porasli, upravo zahvaljujući masovnom i nekontrolisanom korišćenju lekova (anksiolitici i antidepresivi) za smanjenje svakodnevne napetosti i strahova, odnosno za poboljšanje raspoloženja“ (str. 133). Opalić zapaža da se pri ovome ne štedi na izdacima za reklamu i za maskiranu ili nevidljivu korupciju lekara koji bi trebalo da prepisuju upravo reklamirane „lekove sreće“. S ovim u vezi razmatra se psihologizacija i psihoterapeutizacija društvenih problema. Naredni odeljci ovog dela knjige uključuju analizu društvene uloge duševnog bolesnika i neformalne i formalne društvene kontrole duševno poremećenih ljudi, pri čemu se uz istorijsko razmatranje ove podteme opširno analiziraju i specifični problemi kontrole duševno poremećenih putem pravnih normi, kao i zakonska regulacija postupka prisilnog lečenja.

Treći deo knjge, posvećen empirijskim problemima psihijatrijske sociologije, počinje razmatranjem problematike vezane za stavove prema duševno poremećenima, što povezuje autorovu analizu ove podteme sa njegovim ranijim istraživanjima i stručnoj javnosti poznatim knjigama. Uopšte uzev, Opalić zaključuje da stavovi prema psihički obolelima zavise uglavnom od tri najopštija činioca, odnosno od vrste psihičkog poremećaja, od socijalno demografskih obeležja ispitanika i od faktora ličnosti. Saznanja ove vrste preko su potrebna pri planiranju i implementaciji programa destigmatizacije duševnih bolesnika.

Odeljak o socijalnim aspektima magijskog i religijskog u shvatanju mentalnog zdravlja sadrži razmatranje međusobne veze ovih pojava. Naredni odeljak, posvećen razmatranju osnovnih aspekata sociologije psihijatrijske i psihoterapijske profesije ukazuje na neophodnost proučavanja društvenih činilaca koji determinišu teorijski stav i s tim u vezi ponašanje stručnjaka. Autor zapaža da psihoterapijski i psihodinamski orijentisani psihijatri češće koriste dijagnozu 'neuroza', a oni biološki orijentisani dijagnozu 'psihoza', pri čemu se ovi drugi više zalažu za primenu psihofarmaka u lečenju. Naredni odeljak ponovo je neposredno komplementaran prethodnima, što govori o dobroj zamisli i idejnom jedinstvu celog ovog dela, a bavi se duševnom bolnicom kao totalitarnom ustanovom, s obzirom na kolektivnost u svim aspektima njenog funkcionisanja i na postojanje odvojenih grupa ljudi, nadzornika i nadziranih.

Odeljak o antipsihijatriji sadrži podrobnu interpretaciju antipsihijatrijskih učenja iz niza zemalja, poput Engleske, SAD, Nemačke, Francuske, Italije i Holandije, uz odmeren zaključak koji uzima u obzir i podsticaje i ograničenja ovog pristupa.

Opalićeva analiza uključuje i razmatranje odnosa psihijatrije i politike. U savremenom društvu Opalić razlikuje uticaj politike, tj. vladajuće ideologije na poimanje i razumevanje psihijatrijskog poremećaja, kao i na opšti odnos prema duševno poremećenima, od službene politike pojedinih država, tj. uticaja centara društvene moći na psihijatriju kao na instituciju i konkretnu praksu zaštite mentalnog zdravlja. Njega zanima potencijalna politička zloupotreba psihijatrijske struke i njenih institucija u obračunima sa političkim neistomišljenicima, poglavito u „totalitarnim režimima". Pokazujući doprinos antipsihijatara razvoju proučavanja odnosa politike i psihijatrije, autor ukazuje da i psihijatri i psihijatrijske institucije dele zapravo sudbinu svojih pacijenata, te da su često i sami predmet 'eksploatacije' u širem smislu. U zaključnom odeljku Petar Opalić razmatra uticaj globalizacije kao stanja političkog duha na psihijatriju, shvatajući globalizaciju pre svega kao liberalizaciju ekonomskih odnosa u svetu, tačnije kao dominaciju uticaja multinacionalnih kompanija, zatim kao jačanje ideološke svesti o zajedničkom uticaju svih na sve na zemaljskoj kugli. Opalić pokazuje da je globalizacija u psihijatriji simbolizovana sveopštom primenom kriterijuma opšteprihvaćene Međunarodne klasifikacije bolesti, tj. psihičkih oboljenja Američke psihijatrijske asocijacije. Prema njegovim rečima, ova klasifikacija omogućava neophodnu razmenu saznanja i iskustava u praksi, kao i primenu optimalnih mera lečenja u skladu sa najnovijim dostignućima u struci.

U završnim delovima svoje knjige autor pokazuje značaj, ulogu i dosege patografskih studija kao izvora saznanja o društvu, navodeći primere patografskih studija Kromvela, Staljina, Petra Velikog, Hitlera, kao i savremenih svetskih političara. Završni odeljak posvećen je profesionalnoj ulozi ulozi kliničkih sociologa u psihijatriji kao svojevrsnog profesionalnog mosta između psihijatrije i sociologije.

Knjiga „Psihijatrijska sociologija" jeste jedno sintetičko naučno delo koje osim njegovog pisca teško da bi mogao da napiše neki drugi autor u našoj zemlji, a malo njih i u naučno mnogo razvijenijim sredinama. Autorovo multidisciplinarno obrazovanje i promišljeno kliničko iskustvo omogućavaju mu da u ovom pogledu pruži i imanentnu i transeuntnu kritiku sadašnjeg stanja i najvažnijih problema discipline kojoj je posvećena njegova knjiga, a da samu disciplinu faktički zasnuje u Srbiji.

Vladimir Ilić